



# Mohács: számvetés



## Mohács: An Assessment

Tanulmányok  
az 1526. évi mohácsi csatáról

Studies on the Battle of Mohács  
(1526)



Mohács: számvetés  
Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról

Mohács: An Assessment  
Studies on the Battle of Mohács (1526)



# MOHÁCS: SZÁMVETÉS

Tanulmányok az 1526. évi mohácsi csatáról

Mohács: An Assessment

Studies on the Battle of Mohács (1526)

Szerkesztők

Varga Szabolcs – Kovács István

A szerkesztők munkatársa

Bencze Krisztina



Nemzeti Örökség  
Intézete



JANUS  
PANNONIUS  
MÚZEUM



BUDAPEST  
2025

A kötet a



támogatásával valósult meg.

A kötet a Janus Pannonius Múzeum 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat által támogatott Mohács500 csatatérkutatói projektjének és a Nemzeti Örökség Intézete 1159/2023. (IV. 27.) kormányhatározat által támogatott Mohács500 projektjének keretében készült.

Olvasószerkesztő  
Bertók Krisztina

Borítóterv  
auri

Borítóképek

Maximilian stílusú sisak modern replikája, Janus Pannonius Múzeum  
(készítő: Bánsághi Máté páncélművész, fotó: Füzi István)

A mohácsi csata. Illusztráció az Ehrensiegel des Hauses Österreichban, 1555–1559 körül  
(Wikimedia Commons)

II. Lajos haditanácsa Mohács előtt, török miniatúra (Wikimedia Commons)

Abriss des Königreichs Ungarn mit angrenzenden Ländern (A Magyar Királyság és a szomszédos országok vázlata), Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreußischen Folianten, Ostpr. Fol. 14 250, Bl. 2, l. A

Előszó

A Janus Pannonius Múzeum által vezetett Mohács500 csatatérkutatói program keretében végzett fémkereső-műszeres terepbejárások kiterjedtsége

Utószó

A Janus Pannonius Múzeum által vezetett Mohács500 csatatérkutatói program keretében talált fémleletek a csatatér környezetéből

A térképeket készítette  
Szabó Tibor

© A szerzők

© Martin Opitz Kiadó

© Nemzeti Örökség Intézete

© Janus Pannonius Múzeum

ISBN 978-615-6998-12-5

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

A Martin Opitz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

## TARTALOM / TABLE OF CONTENTS

ELŐSZÓ/PREFACE (VARGA Szabolcs).....	7
KIS Luca – SZABÓ Árpád – VIG Viktor – DE ANDRÉS, Marcos – TIHANYI Balázs – BERCZKI Zsolt – KOCSMÁR Réka – GERETOVSZKY Zsolt – VAJDA Balázs – MAI Tímea – ZAY Orsolya – HARAMZA Márk – BERTÓK Gábor – NEMÉNYI Réka – PÁLFI György: Egy arc és sors a mohácsi III. tömegsírból. A 95. számú egyén biológiai rekonstrukciója ♦ An Individual’s Face and Fate from the Mass Grave No. III of Mohács. Biological Reconstruction of the Individual No. 95 .....	9
VÁGVÖLGYI Lili – KOCSMÁR Réka – NEMÉNYI Réka – SIMON Zsófia – VIG Viktor – GELLAI Fanni – SZABÓ Árpád – MAI Tímea – HEGYI Andrea – KIRÁLY Kitty – BERCZKI Zsolt – MOLNÁR Erika – PÁLFI György: Kivégzésre utaló nyomok és egyéb paleopatológiai jelenségek a mohácsi IV. tömegsír embertani anyagában. Előzetes megfigyelések ♦ Evidence of Execution and Other Paleopathological Phenomena in the Anthropological Material from Mass Grave No. IV of Mohács. Preliminary Observations .....	31
SZABÓ Árpád – MAI Tímea – VIG Viktor – PÁLFI György: A sátorhelyi perimortem sérülések összevetése más középkori tömegsírokban talált jelenségekkel. A kivégzés mellett szóló további orvosszakértői megfigyelések ♦ Comparison of the Perimortem Injuries in Sátorhely with those Found in other Medieval Mass Graves. Additional Forensic Medical Observations Supporting Execution as the Cause of Death .....	61
B. SZABÓ János: „Ért kalászt lengettél”. Alkalmas-e a Mohácsi-sík csatatérnek? ♦ “You ripened the wheat”. The Suitability of the Mohács Plain as a Battlefield .....	91
VICZIÁN István – SZEBERÉNYI József – DRUSZA Tamás: A majsai Borza-patak szerepe a mohácsi csata földrajzi rekonstrukciójában ♦ The Role of the Borza Stream at Majs in the Geographical Reconstruction of the Battle of Mohács .....	101
K. NÉMETH András: A Mohácsi-sík középkori egyházi topográfiája ♦ The Medieval Ecclesiastical Topography of the Mohács Plain.....	127
PÁNYA István – FÓTI Miklós – STEUER István: A pusztulás útjai. Az 1526. évi török hadjárat régészeti emlékei a Duna–Tisza közén ♦ Traces of Destruction: Archaeological Remains of the Ottoman Campaign of 1526 in the Danube–Tisza Interfluvium.....	155
HARAMZA Márk – BÁNYAI Ferenc: Sarkantyúk a mohácsi csata korában ♦ Spurs in the Era of the Battle of Mohács .....	175
NÉMETH Balázs – HARAMZA Márk – BERTÓK Gábor – NEMÉNYI Réka – SZABÓ Tibor: Mutatnak-e hasonlóságot a tömegsírokban talált lövedékek a mohácsi csata egyik magterületének tekintett majsai falunyomnál talált lövedékekkel? ♦ Do the Projectiles Found in the Mass Graves Show any Similarities to Those Found in Majs Settlement Trace, which is Considered One of the Main Areas of the Battle of Mohács? .....	199
PÁNYA István – JANKÓ Annamária: A mohácsi csata emlékei az első katonai felmérés eredeti szelvényein ♦ Traces of the Battle of Mohács on the Original Sections of the First Military Survey .....	219
FILIPOVIĆ, Emir O.: A kereszténység kapujának kulcsa? Bosznia az oszmán kalapács és a magyar álló között ♦ The Key to the Gate of Christendom? Bosnia Between the Ottoman Hammer and the Hungarian Anvil.....	239

NEMES Gábor: Az Apostoli Szentszék „keleti politikája” a 15–16. században ♦ The “Eastern Policy” of the Holy See in the 15 <sup>th</sup> and 16 <sup>th</sup> Centuries.....	257
KRUPPA Tamás: A Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom diplomáciai kapcsolatai (1499–1540) ♦ Diplomatic Relations between the Republic of Venice and the Ottoman Empire (1499–1540).....	267
KORPÁS Zoltán: Csaták és pusztítás. Pavia, Mohács és Róma (1525–1527) összefüggései a Magyar Királyság történetének szemszögéből ♦ Battles and Devastation: Pavia, Mohács, and the Sack of Rome (1525–1527) in the Context of the Fate of the Kingdom of Hungary.....	281
C. TÓTH Norbert: Az Alsó részek főkapitánysága 1523–1526 között. Tomori Pál kapitányságai ♦ The Captaincy General of the Lower Parts, 1523–1526: the Captaincies of Pál Tomori.....	303
NEUMANN Tibor: A mohácsi áldozatok listái 1526 őszéről (szövegkiadás és kommentár) ♦ Lists of Victims from the Battle of Mohács in the Autumn of 1526 (text edition and commentary).....	325
FEDELES Tamás: Klerikusok fegyverben. A mohácsi csata ismert egyházi résztvevői ♦ Clerics in Arms: Known Church Participants in the Battle of Mohács.....	377
MACKAY, Christopher S.: Brodaries <i>Verissima Historiájának</i> első kiadása: háttér és kontextus ♦ Background and Context of the 1527 Edition of Stephen Brodericus’s <i>Verissima Historia</i> .....	391
SZEBELÉDI Zsolt: Szerémi György Mohács-képe ♦ György Szerémi’s Vision of Mohács.....	417
KASZA Péter: Zermegh-kontextusok ♦ Zermegh Contexts.....	427
SUDÁR Balázs: Két török költő a mohácsi csatáról: Mahremī és Eszīrī ♦ Two Ottoman Poets on the Battle of Mohács: Mahremī and Esrīrī.....	447
FÓTI Miklós: Hindi baba jövendölése Szulejmán szultán győzelméről a mohácsi csatában: legenda és valóság ♦ The Prophecy of Hindi Baba about the Victory of Sultan Suleiman in the Battle of Mohács: Myth and Reality.....	461
VARGA Szabolcs: A mohácsi csata emlékei Boszniában ♦ Memories of the Battle of Mohács in Bosnia.....	475
CSEPREGI Zoltán: Templomrabló? Hitvalló? Szerencselovag? Stratéga? Brandenburgi György örgróf (1484–1543) a történetírásban ♦ Church Robber? Pious? Venturer? Strategist? Margrave George of Brandenburg (1484–1543) in Historiography.....	485
MACZÁK Ibolya: Mohácsi események Illyés István Szent György napjára írt prédikációiban ♦ Events Related to the Battle of Mohács in István Illyés’s Sermons Written for St. George’s Day.....	499
S. LACZKÓ András: „S még áll Mohács...” Az 1526. évi csata reformkori költői reprezentációiról ♦ “And there Mohács uphanged...” Poetic Representations of the Battle of Mohács (1526) in the Reform Era.....	505
LAKATOS Adél: Tomori Pál érsek alakja az 1896. évi millenniumi kiállítás kalocsai előkészületeiben ♦ The Figure of Archbishop Pál Tomori in the Preparations for the 1896 Millennium Exhibition in Kalocsa.....	515
KANÁSZ Viktor – NAGY Katalin: Burgio nuncius árnyékában. A budapesti nunciusok és Mohács emlékezete ♦ In the Shadow of Nuncio Burgio: the Nuncios of Budapest and the Memory of Mohács.....	535

## ELŐSZÓ

Íme, csak elérkeztünk a mohácsi csata 500. évfordulójának küszöbére, ahonnan már belátható közelségben van a megemlékezés, ugyanakkor vissza lehet tekinteni a tudományos felkészüléssel töltött elmúlt esztendőkre. Bár az idei év még számos új kötettel és eredménnyel fogja gazdagítani a mohácsi csata szakirodalmát, már így is elmondható, hogy talán egyetlen olyan történelmi évforduló sem volt a közelmúltban, amelyre ennyire készült volna a magyar tudóstársadalom. Ez pedig önmagában érték, hiszen azt mutatja, hogy a hazai tudományos közeg minden nehézség ellenére képes összefogni, és a tudásával, szakértelmével továbblendíteni a csatával kapcsolatos gondolkodásunkat. Ez annak ellenére így van, hogy 2018-ban, amikor elindult a Magyar Tudományos Akadémia és Pécsi Tudományegyetem közös pályázata, vagy 2020-ban, amikor a Martin Opitz Kiadó gondozásában megjelent a könyvsorozat első kötete *Eke mentén, csata nyomában* címmel, sok esetben még teljesen mást gondoltunk megoldandó feladatnak. Azonban éppen ez a kutatás lényege, hogy járatlan úton, a tudományos módszertan szabályai szerint jutunk el újabb és újabb kérdésekig, amelyek sokszor fontosabbak, mint a biztos válaszok.

Ki gondolta volna 2020-ban, hogy azóta – ha csupán a jelen kötetet szintén magába foglaló „nagy piros könyvsorozatot” is nézzük – tucatnyi alaptanulmány jelenik meg csak az időközben feltárt III. és IV. tömegsír anyagából, és immár biztos lábakon áll az a tétel, hogy az előkerült maradványok a csata utáni kivégzés keresztény áldozataié, s immár arról beszélhetünk, hogy milyen betegségekben szenvedtek, honnan származtak a csata résztvevői, továbbá néhány esetben szinte karnyújtásnyira vagyunk az arcreekonstrukcióktól. Azaz 2026-ban végre arcot kapnak az ötszáz éve kivégzett áldozatok. Ennek a személyességnek a közgondolkodásra gyakorolt pozitív hatása ma még felbecsülhetetlen. És ki gondolta volna pár elvakult történészen kívül, hogy össze lehet állítani egy, az eddigi ismereteinket jóval meghaladó névsort a csatában részt vett személyekről. A külvilág számára láthatatlan sziszifuszi munkával mára eljutottunk oda, hogy létezik egy ilyen lista, készülnek a benne szereplők életrajzai, és e kötet

egyik tanulmánya elemzi a csata után keletkező veszteséglistákat, miközben módszertani alapot ad ahhoz, hogy milyen erudícióval lehet nekiállni egy ilyen munkának. Eddig biztosnak hitt nevekről derült ki, hogy valójában sosem léteztek, míg mások, akiket eddig sosem „jegyzett” a történelem, ott voltak a mohácsi csatában. Így az arcok mellett neveket és sorsokat is kapnak az eddig megfoghatatlan hősök, ez pedig óhatatlanul személyessé formálja a csata eddig jobbára absztrakt fogalmát.

Lépünk azonban beljebb a tudomány által kitért ajtón, és nézzük meg a régészet, a geográfia, az irodalomtörténet, a muzeológia, a művészettörténet és az etnográfia új eredményeit. Vajon ki gondolta volna, hogy a régészek által talált aprócska lövedékekből ma már pontosan meg tudjuk állapítani, miként készültek, hogyan használták ezeket, azaz értjük a korabeli tűzfegyverek működését? Vagy hogy épp a csatatéren talált apró sarkantyútöredékekből érthetjük meg a korabeli lovasság működését? Bizony, az e kötetben olvasható eredmények még kérdésként sem merültek fel pár évvel korábban. Valójában ebből mérhető le a tudomány eredményessége, hiszen végre kimondhatjuk, hogy a különböző tudományágak közötti párbeszédnek köszönhetően új szempontokat sikerült felvetnünk a csatával kapcsolatban.

Ugyanez elmondható a geográfiával összefüggésben is. Míg 2020-ban még csak történészek szóltak hozzá a táji környezethez, az azóta eltelt esztendőben földrajztudósok, néprajzosok és régészek is bekapcsolódtak a kutatásba, és egy sor tanulmányban rekonstruálták az ötszáz évvel korábbi természeti állapotot. Munkájuk eredményeképp Mohács környéke mára a Kárpát-medence legjobban dokumentált kistérségévé vált, és ez megtermékenyítő hatással van a legújabb csatarekonstrukciókra is, amelyekből az emlékévben is várhatóak új eredmények.

Az elmúlt év szellemi pezsgéséhez természetesen hozzájárultak a csata emlékezetével kapcsolatos kutatások is, csak ebben a kötetben egymás mellett olvasható egy-egy írás három kortárs történétíró, Brodarics István, Szerémi György és Zermegh János szövegeiről. S ehhez még hozzájönnek

a 18–19. századi irodalmi és a 20. századi egyházi recepcióval kapcsolatos eredmények, ahogy Tomori Pál emlékezetének izgalmas bemutatása, amely jól kiegészíti a mohácsi fővezér katonai tevékenységéről írt tanulmányt, mintegy ívet húzva a múlt és a jelen között. Ráadásul 2026-ban immár nem csak a magyar kulturális emlékezetéről beszélünk Mohács kapcsán, hiszen e kötetben több cikk is sorakozik a csata oszmán és boszniai szellemi lenyomatáról, mert – az elmúlt évek kutatásainak eredményeként az is kiderült, hogy – a mohácsi csata hatása és jelentősége, ezáltal pedig értelmezési kerete is túlmutat a magyar szemhatáron. Európai ügy, amint ezt a kötetben olvasható korabeli diplomáciával foglalkozó cikkek világosan bizonyítják, és ebbe a földrajzi fogalomba a keleti sztyeppe és a Krím-félsziget is beletartozik. Az oszmán elefántcsorda dübörgése az egész kontinensen nyomot hagyott, még ha a sebek javát mi is kaptuk. Bár ezzel a régi toposszal is illik óvatosan bánnunk, hiszen a Bosznia 15. századi sorsáról szóló cikket elolvastva kiderül, bizony nekik még nálunk is mostohább sors jutott osztályrészül.

Jelen kötet a könyvsorozat ötödik és egyben utolsó kötete. Az első még a Janus Pannonius Múzeum és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem együttműködésében jelent meg, a következőket – nem tudok rá jobb szót – a kegyelem gondozta. A kiadásnak biztos pénzügyi háttere sosem volt, a szerzők egy forintot sem láttak munkájukért, a szerkesztés pedig

kötelességtudatból történt. Valahogy azonban mindig létrejött körülötte egy háló kollégák és baráti intézmények jóakaratából, sorra érkeztek a kéziratok, és menet közben akadt támogató is, így nagy köszönet illeti a Duna-Dráva Nemzeti Park Igazgatóságát és minden egyes munkatársát, akik nélkül sem e sorozat kötetei, sem a Mohács500 nagy programjai nem születtek volna meg. Ugyanez igaz a Janus Pannonius Múzeum és a Szegedi Tudományegyetem heroikus munkát folytató kutatóira, valamint a sorozatot életben tartó Martin Opitz Kiadóra és Bertók Krisztinára, akinek a mottója lehetne a mondás: „a lehetetlent azonnal teljesítjük, a csodákra egy kicsit várni kell”. A Nemzeti Örökség Intézete szintén komoly erőket mozgósított a sorozat érdekében, köszönet érte az ott dolgozóknak.

Mégis elsősorban a szerzőket emelem ki, akik közül sokan évek óta rendületlenül kitartottak egy olyan sorozat terve mellett, amely egy mély metaszetét adja a jelenlegi mohácsi csatával kapcsolatos kutatásoknak. A rögtönzött számvetés szerint öt kötet több mint száz tanulmánya reprezentálja ezt az eredményt, és bár jóslásokba nem illik bocsátkozni, valószínű, hogy ennek köszönhetően már másképp fogunk gondolkodni és beszélni a mohácsi csatáról, mint eddig, ami reményre ad okot. Végezetül pedig köszönetet mondunk az Olvasónak, aki kézbe fogta, elolvasta, véleményt mondott s továbbgondolta a kötetben megfogalmazottakat.

*Varga Szabolcs*

## „S MÉG ÁLL MOHÁCS...”

### Az 1526. évi csata reformkori költői reprezentációról

S. LACZKÓ ANDRÁS\*

*A reformkor az 1526. évi mohácsi csata irodalmi ábrázolásainak történetében is kiemelkedő jelentőségű időszak. A korábbiakkal összevetve nemcsak az e témának szentelt különböző műfajú és terjedelmű verses szövegek mennyisége gyarapodott igen látványos mértékben, hanem – a politikai gondolkodásban ekkoriban lezajló változásoknak köszönhetően – a történelmi esemény értelmezése is többrétegűvé vált. Jelen tanulmány az 1820-as évek közepétől az 1840-es évek végéig vázolja fel a téma költői reprezentációjának alakulástörténetét, rövid betekintést nyújtva a megelőző évtizedek és a 19. század második felének Mohács-irodalmába is. E kereteken belül az értekezés részletesebben is bemutat és értelmez néhány témátörténeti tekintetben kiemelkedően fontos művet, mint Kisfaludy Károly elégiáját, Czuczor Gergely epigrammáját, vagy Kölcsey és Eötvös József Mohács-verseit.*

**KULCSSZAVAK:** reformkor, irodalomtörténet, irodalmi reprezentáció, történelemszemlélet, verses művek

A reformkor a mohácsi csata irodalmi reprezentációjának történetében betöltött meghatározó szerepének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges röviden utalni a téma költészettörténeti előzményeinek két jellegzetes vonására. Egyfelől arra, hogy az 1526 és a 19. század eleje között eltelt mintegy 300 évben viszonylag kis számban készültek olyan verses szövegek, amelyek fő témája az ország további sorsát alapvetően meghatározó ütközet lett volna. A tisztán e tárgynak szentelt, nyomtatásban is napvilágot látott művek listája mindössze két, egymástól csaknem száznegyven év távolságban született epikus költeményt (Listius László „Magyar Márs”, 1653; Etédi Sós Márton „Magyar gyász”, 1792) tartalmaz. A 18–19. század fordulója táján ugyan szép számmal készültek olyan költői munkák, amelyek hosszabb-rövidebb formában megemlékeztek Mohácsról, a téma önálló lírai feldolgozásai azonban elsősorban nem a műköltészet, hanem – a több változatban ismert 18. század végi úgynevezett „Mohács-nóta” képében – a közköltészet területén bukkantak fel ebben az időszakban. Ehhez képest igen szembeötlő, hogy az 1820-as évektől

a szabadságharcig tartó nagyjából negyed évszázad alatt a klasszikusoktól a műkedvelőig számos költő tette a legkülönbözőbb műfajú költemények fő témájává az 1526. évi vereséget. Kisfaludy Károly elégiát és népies műdalt („Mohácsi dal”), Aranyosrákosi Székely Sándor kiséposzt (1824), Vörösmarty, Czuczor Gergely és Garay János epigrammákat szentelt e tárgynak, de szerzett Mohács-verset Bajza József („Andalgás”), Eötvös József, vagy a kevésbé jelentős pályatársak közül Debreczeni Bárány Ágoston („Az 1526-dik évi Mohácsi-vésznek, 3-dik századi gyász-émléke”, 1826), Tárkányi Béla („Temetés”, 1843) és Sujánszky Antal („Mohácshoz”) is. Az ismertebb lírikusok költeményei mellett számos darab született ekkoriban nevüket nem vállaló alkalmi poéták tollából is. A *Koszorú* 1837-es évfolyamában szerzői név nélkül jelent meg a „Hunnia – A’ Mohácsi hadveszély után, 1526” című vers.<sup>1</sup> Debreczeni Bárány Ágoston a *Társalkodóban* a csata 306. évfordulójára (1832) rendezett nagybecskereki helyi megemlékezésről tudósítva az alkalomra készült „versek’ özönei”-ről számolt be olvasóinak, és ezek közül kettőt

\* Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Pécs, laczko.andras@pte.hu

<sup>1</sup> *Koszorú* 1837. 9.

(ugyancsak a szerzők megnevezése nélkül) csatolt is a közleményhez.<sup>2</sup>

A témát megverselő munkák számának gyarapodás mellett a csata értelmezése is jelentősen átalakult a reformkorban. A 18. század végén és a 19. század legelején a vereség és következményeinek magyarázata, ahogy az értekező, úgy a költői művekben is jellemzően két modell alapján történt.<sup>3</sup> Mohács a nemesség perspektívájából megfogalmazott rendi szempontú elbeszélés szerint elsősorban nem a modern értelemben vett nemzetet ért csapás, hanem a nemesség történetének kiemelkedően fontos eseménye; az ezt a csoportot ért legnagyobb, a hagyomány szerint familiák százait érintő, több család kihalását okozó katasztrófa. A nemesi nemzet testének csonkulása miatt helyrehozhatatlan veszteség azonban egyúttal ugyanezen közösség történetének egyik legdicsőbb eseménye is; annak legfontosabb történelmi bizonyítéka, hogy a korporatív csoport megfelel hivatásának, az ország katonai védelmének, vagyis eleget tesz a vérrel adózás kötelességének. Jórészt így, mint a nemesség a hazáért hozott áldozatának *példáját* ábrázolta a mohácsi csatát a „Magyar gyász”-ban Etédi Sós Márton.<sup>4</sup> A 18. század végi és 19. század eleji költészetben azonban gyakran találkozni Mohács egy ettől eltérő értelmezésével is, amely a Habsburg-ház nézőpontjából adja elő a magyar történelem alakulását alapvetően meghatározó eseményt. A dinasztikus modell ugyan nem áll ellentétben a rendi értelmezéssel, sőt gyakran azzal összekapcsolódva bukkant fel irodalmi és történetírói művekben, a két elbeszélés mégis jócskán különbözik egymástól. Elsősorban azért, mivel az előbbiben a 16. századi vereség nem csupán *példaként*, hanem mint egy *célvű történelmi folyamat része* jelenik meg. E szerint Mohács Magyarország a vegyesházi királyok korszakát lezáró két Jagelló (II. Ulászló és II. Lajos) uralkodása alatt végbemennő hanyatlásának tragikus mélypontja, ugyanakkor egy új korszak kezdete is; az 1526-ban megüresedett magyar trónt a következő évben Habsburg

Ferdinánd személyében elfoglaló dinasztia – mint azt több szöveg hangsúlyozta, Isten segítségével és a Gondviselés tervének megfelelően – előbb megmentette az országot a végső pusztulástól, majd a 18. századra újra erőssé és virágzóvá tette azt. Ebben a narratívában Mohács mint Magyarország történetének hanyatló szakaszát lezáró végpont egyben egy új, sikeres éra kiindulópontja is, és mint ilyen, egyszerre tekinthető katasztrófális és szerencsés eseménynek. A mai olvasóközönség számára minden bizonnyal idegenül ható értelmezés számos magyar verses szövegben megtalálható, legtöbörb megfogalmazását azonban talán a történetíró Ignatz Aurelius Fessler adta: „*Így végződött hát a magyar nép legvéresebb, valóban legdicsőbb, a legközelebbi következményeiben legszörnyűbb, a távolabbiakban, Isten segítségével, legszerencsésebb napja Mohácsnál.*”<sup>5</sup> E két – a reformkorig a Mohácsról való beszéd tekintetében domináns – értelmezési modellnek a 19. század harmadik évtizedétől – elsősorban a politikai gondolkodásban ekkoriban lezajló változásoknak betudhatóan – több versenytársa is megjelent. A dolgozat további része ezek vázlatos áttekintésével szolgál.

A mohácsi csatáról szóló költői művek közül kétségkívül Kisfaludy Károly 88 soros elégiája a legismertebb és a legnagyobb hatású.<sup>6</sup> Kisfaludy volt az, „*aki Mohácsot költészetünk örök témájává avatta s mintegy végérvényesen megrögzítette annak hangulati beállítását*”<sup>7</sup> – írta az ütközet 400. évfordulójára készült, „Mohács emléke költészetünkben” című tanulmányában Rédey Tivadar. Az 1824-ben született elégia a megjelenése pillanatától rendkívül népszerű volt. Egyik fűsorát („Él magyar! Áll Buda még”) első, 1825-ös évfolyamától kezdve állandó mottóként használta a *Felső Magyar Országi Minerva*. Negyed századdal később Erdélyi János a „Magyar közmondások könyvé”-ben már mint az „Áll Buda még” proverbium forrására utalt a versre.<sup>8</sup> A „Mohács” előbb a 19. század első felétől megjelenő költészettani kézikönyvek, majd

<sup>2</sup> DEBRECZENI BÁRÁNY 1832. 317.

<sup>3</sup> Bővebben ld. S. LACZKÓ 2023.

<sup>4</sup> A „Magyar Gyász” részletesebb értelmezését ld. CSONKI 2019.

<sup>5</sup> FESSLER 1823. 326.

<sup>6</sup> A versről bővebben ld. S. LACZKÓ 2019. 12–142.

<sup>7</sup> RÉDEY 1926. 319–320.

<sup>8</sup> ERDÉLYI 1851. 57.

a neoabszolutizmus korában igen népszerűvé váló hazafias versgyűjtemények szinte kötelező darabja volt, és természetesen hamar bekerült az oktatásba is. Közvetlen irodalmi hatása számos korábban említett költő (Debreczeni Bárány Ágoston, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely és Garay János) Mohács-versében kimutatható. A csata emlékezetére gyakorolt hosszú távú befolyását pedig mi sem mutatja jobban, mint hogy a Kisfaludy-versre tett utalásokkal, a szövegből vett idézetekkel éppen úgy találkozni a 19. század második felében a csata évfordulóján Mohácson tartott egyházi szónoklatokban, mint ahogy 1926-ban a 400. és 1976-ban a 450. évi emlékünnepeken is.

A nagy hatású vers jelentőségét az arról nyilatkozó irodalomtörténészek gyakran annak *témátörténeti újszerűségében* jelölték meg. Horváth János szerint elégiájának „*e reménykedő fordulatával* (»Él magyar, áll Buda még«)” Kisfaludy Károly „*ad új fordulatot a hazafias lírának, mely eladdig tudvalevőleg csak a múlton tűnődött, mintha elvesztette volna önbizalmát s a nemzet jövőjében való hitét. E részben Széchenyi előtt Széchenyies értelemben hatott.*”<sup>9</sup> Noha efféle, az irodalmi mű jelentőségét elsősorban a benne megfogalmazódó politikai eszmék újszerűségével magyarázó, olykor a verset egyenesen a reformkor „lírai nyitánya”-ként<sup>10</sup> bemutató passzusokkal gyakran találkozni a 20. századi irodalomtörténet-írásban, fontos megjegyezni, hogy egészen a 19. század utolsó évtizedeiig nincs példa a „Mohács” hasonló értelmezésére. Az elégiáról megjelent első, a *Felső Magyar Országai Minervában* napvilágot látott bírálat szerzőjét magával ragadta ugyan a költemény közösségi érzelmi hatása („*hihető, minden Magyar lélek fogja e' szívható versek' erejét érezni*”), anélkül azonban, hogy bármiféle progresszív politikai intenciót tulajdonított volna a „jeles darab”-nak.<sup>11</sup> Mint ahogy néhány évvel később Toldy Ferenc sem utalt semmi hasonlóra az elégia és Kisfaludy Károly ugyancsak az *Aurorában* közölt „Mohácsi dal”-ának összevevőzésekor. Noha értelmezésében természetesen kitért

a két költemény optimista zárlatára, amelyeket később gyakran a Széchenyi történelemszemléletével való konzonancia bizonyítékaként citálnak majd, a két szöveghelyet Toldy nem valamiféle változás előrejelzésének, hanem éppen a történelem feletti elmélkedés már a jelenben is érvényes konklúziójának látta.<sup>12</sup> Az elégia jelentőségét a magyar politikai eszmetörténet felől magyarázó érvelés először Bánóczi József Kisfaludy-monográfiájában (1883) bukkant fel. Bánóczi könyvének a kezdődő reformkor politikai életét, valamint Széchenyi és Kisfaludy kapcsolatát tárgyaló fejezetében az irodalomtörténészek közül elsőként utalt a „Hitel” és az elégia történelemképének hasonlóságára. Nem sokkal Széchenyi az egykori nagyság elvesztésén való kesergés természetlenségét kárhóztató és azzal szemben jövőorientált történelemszemléletet javasoló, jól ismert passzusainak („*Némelyek szomorúan füttyörészik el a Mohácsi veszedelem nótáját s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek*” stb.) idézését követően feltette a kérdést: „*És nem mutatott-e Kisfaludy is előre a jövőbe? S éppen Mohácsában, mely a múltat siratja?*”<sup>13</sup>

Annak a magyarázata, hogy a 20. századi irodalomtörténészekkel ellentétben sem a reformkor, sem a szabadságharcot követő évtizedek olvasóközönsége nem ismert fel politikai tekintetben progresszív tartalmakat az egyébként közkedvelt versben, minden bizonnyal abban keresendő, hogy számukra a „Mohács” úgy költői képei, mint az azokon keresztül megfogalmazni kívánt mondanivaló tekintetében nagyon is ismerősnek tűnhetett. Ami a költemény Széchenyi vagy általában a reformkor politikai eszméivel egybehangzó voltának igazolásaként gyakran citált bizakodó zárlatát („*Új nap fénye...*”) illeti; hasonló gondolatokkal (olykor Kisfaludyéra erősen emlékeztető megfogalmazásban) a 18. század utolsó harmadától kezdve gyakran találkozni a mohácsi csata után az országot a végső pusztulástól megmentő és annak régi fényét helyreállító Habsburg-ház iránti hálát kifejező verses szövegekben. Mint ahogy Mohács ekkoriban

<sup>9</sup> HORVÁTH 2007. 762–763.

<sup>10</sup> Vö. MAKAY 1959. 102.

<sup>11</sup> Vö. P. 1825. 98.

<sup>12</sup> Ld. TOLDY 1830. 114–115.

<sup>13</sup> BÁNÓCZI 1883. 337.

„hagyományosnak” tekinthető másik, rendi értelmezési modellje is könnyen felismerhető az 1824-ben készült költeményben. A csata helyszínének „nagy temető”-ként<sup>14</sup> való ábrázolása, a „nemes bajnok” halálának érzékletes leírása és a pusztuló házra tett utalás, vagy a „ledőlt fa” toposzának a leszármazási sorok megszakadását, a nemesi családok kihalását kifejező használata stb. mindenesetre könnyen társítható az 1526. évi katasztrófa nemesi olvasatához. Mindezek miatt a 19. század közepi publikum számára, amely még jól ismerte a megelőző évtizedek Mohács-értelmezéseit közvetítő köz- és műköltészeti szövegeket, Kisfaludy elégiája inkább tűnhetett e hagyomány költőileg igen sikerült összefoglalásának, semmint radikálisan új gondolatok kifejezésének. Ha közvetlen politikai tartalmát illetően kérdéses is a vers progresszivitása, a történelmi eseményre való közösségi emlékezés módját tekintve vitathatatlan annak újszerűsége. Kisfaludy „Mohács”-ának újdonsága S. Varga Pál szerint leginkább abban áll, hogy célja – ellentétben a téma korábbi költői megjelenítéseivel – már nem valamiféle tanulság közvetítése, hanem az, hogy érzelmi hatása által Mohácsot a személyes emlékezet részévé tegye, és megóvja azt a kollektív felejtéstől.<sup>15</sup> A *Mohács* eszerint elsősorban az emlékezetről szól, tétje pedig annak általánosan hozzáférhetővé tétele. Mindez azonban az elégiában, ahogy arra S. Varga Pál is utal, leginkább negációkban, hiányként jelenik meg. Ez részben materiális, a helyszín jelöletlenségében („kő se’ mutatja helyét!”) tetten érhető hiányként, részben az emlékezés hiányaként, a csata mint történelmi esemény, és az abban részt vevő hősök elfelejtéseként értenődő: „*Így hamvadtak el ők alacsony mohlepte gödörben, / S a feledékenység éje borítja nevök*”. A saját múltjával szemben közömbös közönségnek szóló feddés azáltal válik érzelmileg átélhetővé a szöveg olvasói számára, hogy Kisfaludy a csatát és annak közvetlen hatását személyes tragédiák sorozatára bontva ábrázolja elégiájában. A költemény nemcsak az ismert történelmi alakok, Tomori Pál, illetve a szerencsétlen sorsú ifjú király vesztét mutatja be igen érzékletesen, hanem az „[é]lte kies tavaszán”

elpusztuló reményteli ifjú, illetve a hősként küzdő nemes bajnok alakjában a csata névtelen áldozatait, valamint az otthon maradtak (a jegyes, a feleség) veszteségét és gyászát is. A katasztrófa ilyen módon történő ábrázolásával az elégia a közösség minden egyes tagja számára megteremtette a történelmi eseményhez való emocionális hozzáférés esélyét, ezzel pedig nem csupán a feledéstől óvta meg azt, hanem annak lehetőségét is megteremtette, hogy annak a korábbiakban jellemzően a nemességhez kapcsolódó hagyománya a teljes, modern értelemben vett nemzet emlékezetének részévé válhasson.

A következő évek és évtizedek folyamán több olyan költemény is született, amelyek elsődleges célja az volt, hogy figyelmeztessék a saját múltjával szemben közömbös nemzetet a magyar történelem kiemelkedő jelentőségű eseményéről való megemlékezés fontosságára és a közösség ezzel kapcsolatos kötelességeire. Ezek közé tartozik Bajza József alcímében („Aug. 29. 1826.”) a csata 300. emlékévére utaló „Andalgás”-a (1826), továbbá Vörösmarty és Garay János Mohács-epigrammái is az 1830–1840-es évekből. Noha ezek a versek nem helyezkednek szembe deklaráltan a csata „hagyományos”, rendi, illetve dinasztikus értelmezéseivel, ám annak emlékezetét már nem kizárólag egyetlen csoporthoz vagy az uralkodóházhoz, hanem – Kisfaludy „Mohács”-ához hasonlóan – az integratívan felfogott nemzeti közösség egészéhez kötik, így kétségkívül azoktól eltérő értelmezéssel szolgálnak.

Az utóbb említett versekkel ellentétben Czuczor Gergely epigrammája kifejezetten az 1526. évi csata rendi értelmezésének oppozíciójaként fejt ki a maga Mohács-képét. Czuczor bizonytalan datálású, valószínűleg az 1830-as évek második felében vagy a következő évtized elején íródott „Mohács”-a<sup>16</sup> ugyanis egy a maga keletkezési idejében rendkívül fontos politikai kérdés, a jobbágyfelszabadítás ügye kapcsán idézte fel a 16. századi eseményt. A költemény első négy sora („*Főúri gög és visszavonás pártokra szakasztá / A honnak kebelét gyáva királyok alatt. / Tágult a fegyelem, gúny lett a harci fenyték, / Vélte magát úrnak följosítva kiki*”) a vere-ség „klasszikus” magyarázatával szolgál; felsorolja

<sup>14</sup> Vö. DEBRECZENI 2014.

<sup>15</sup> S. VARGA 2014. 246.

<sup>16</sup> Erről bővebben ld. S. LACZKÓ 2022.

annak a korabeli közönség számára jól ismert okait (a visszavonást, a királyi hatalom gyengülését, valamint az eredeti, katonai karakter elvesztését, vagyis az elfajulást), a történelmi hagyományban gyenge uralkodókként számon tartott két Jagelló, II. Ulászló és II. Lajos regnálására utalva („gyáva királyok alatt”) pedig pontosan kijelöli az ország a mohácsi csataterén bekövetkező bukását előkészítő hanyatló korszak időbeli kereteit is. Az epigramma második fele azonban a 18–19. századi költészetben egészen szokatlan okfejtéssel egészíti ki az addig elmondottakat: „*Isteni ostorkint ült úr jobbágya nyakára / S a pórnak kicsikart vére kiálta boszút. / S megnehezült a világbírónak ítélete, s lőn a / Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács.*” A harmadik disztichon hexameter sora kifejezetten a nemesség bűneként hivatkozik a parasztság helyzetének romlására a Mohácsot megelőző időszakban („Isteni ostorkint ült úr jobbágya nyakára”), a „pórnak kicsikart”, bosszúért kiáltó vére pedig a korábbiakban II. Ulászló és II. Lajos idejére helyezett történeten belül aligha érthető másképp, mint az előbbi uralkodása alatt kitört 1514. évi Dózsa-féle mozgalmat követő – ugyancsak a nemesség által véghezvitt – megtorlásokra való utalásként. Noha az epigrammát záró sorok – számos korábban született szöveghez hasonlóan – a nemzetet ért isteni büntetésként értelmezik a mohácsi vereséget, ám a büntetés okát Czuczor olyan módon határozta meg, amelyhez hasonló nem találni a csatáról szóló 18–19. századi verses szöveghagyományban. Ebben a költeményben a valódi bünt nem a katonai karakter elvesztése vagy a nemességen belüli széthúzás jelenti, hanem a nemzet mint közösség hibás értelmezése: a nemesi nemzetbe nem tartozó csoport(ok) kirekesztése és elnyomása. A vers konklúziója szerint ez utóbbi váltotta ki a „világbíró” nemesi nemzetet sújtó ítéletét, vagyis ez a katasztrofális vereség közvetlen oka. Ezt az értelmezést erősíti az is, hogy a szöveget berekesztő Kisfaludy-reminiscenciából (eredeti formájában: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!”) éppen az antonomáziaként – vagyis a ’Mohács’ név helyettesítőjeként – használva is közismert, az esemény értelmezését a magyar történelmi tudatban mindmáig meghatározó fordulat,

a „nagy temető” kép marad el. Czuczor az epigrammában kifejtett argumentációja alapján Mohács nem a „nemzeti nagylét” korszakának lezárója, és különösen nem a nemesség helytállását igazoló, veszteségeinek és erényeinek emlékét őrző, hőseinek nyughelyéül szolgáló szakrális tér (nagy temető), hanem éppen az e csoport által elkövetett bűnök jogos (isteni) büntetésének mementója. Azt, hogy a 16. századi csata elvesztésének okait boncolgató vers valóban a reformkor legalapvetőbb politikai törekvése, a jogilag egységes társadalom létrehozása tekintetében elengedhetetlen jobbágyfelszabadítás ügyéhez kapcsolódik, igazolhatja, hogy Wesselényi Miklós „Balítéletekről” (1831) című értekezésében szintén az ennek szükségessége melletti, gondolatmenetében és frazeológiájában Czuczor művére igencsak emlékeztető érvelés részeként idézte fel Mohács példáját. A politikus szerint Mátyás uralkodását követően a korábban nagyobb szabadsággal bíró „*parasztoknak sorsok a’ rendtelenség’ s a’ hatalmasok zabolátlanságának következtében mindinkább rosszult*”, és a kereszteshad 1514-es meghirdetése után ezért robbant ki a magyar történelemben ismert „legirtóztatóbb lázadás”. A nemesség ugyan végül győzedelmeskedett, de „*feledék, hogy keseredést új keserítés nem enyhít; nem gondolák meg, hogy boszuállásból kiontott vérből mindig új boszuállók, vagy legalább a’ boszuállás szomja támad. Éktelenségek történtek a’ lázadás’ vér-mocskolta zászlói alatt: s erre eleink éktelenséget tettek, a’ törvény’ szent címét használván boszu és rettegésszülte vad indulatjok’ palástjával. 1514ben hozattak ama’ törvények, mellyek ezen tisztelt névnek s nemzetünknek örök mocskai.*” A nemesi nemzet kettős bűne, a véres megtorlás és a parasztságot jogfosztással büntető, örök szolgaságba taszító „*erkölcsi s keresztyéni legszebb érzéseket csúfoló*” törvények következménye „*a’ haragos ég’ megrázó ítélete*”, az 1526. évi katasztrófa, amellyel kapcsolatban Wesselényi Czuczor epigrammájához nagyon hasonló konklúziót fogalmazott meg: „*Mohács’ téréen kelle mind az embertelenül kiöntött véért, mind az embertelen törvényekért lakolni, mind pedig azért, hogy a’ hatalomra kapott oligarchia már zabolátlanságában mindent merészen gázolt.*”<sup>17</sup>

<sup>17</sup> Vö. WESSELÉNYI 1833. 197–201.

Mohács, ahogy az epigrammában, úgy a politikai értekezésben is a nemességnek szóló példa, ám felidézésével – a csata rendi értelmezésével ellentétben – Czuczor és Wesselényi nem a nemesi előjogok védelme, hanem éppen azok felszámolása és a jogkiterjesztés érdekében kívánt szót emelni. Mindkét szöveg arra figyelmeztet, hogy milyen következményekkel jár a közösség helytelen értelmezése és egyes csoportok a nemzetből való kirekesztése. Mindezek miatt Czuczor Mohácsot a jobbágyság szemszögéből újraértelmező epigrammája a reformkor politikai eszméihez legközvetlenebbül kapcsolódó költői alkotások közé tartozik.

A 19. század első felében a mohácsi csata értelmezésének egy újabb változata is felbukkant a magyar költészetben. Kölcsey Ferenc 1817-ben írt „Rákóczi hajh...” című verse azon szövegek korai példája, amelyek a dinasztikus narratívával homlokegyenest ellentétes módon mutatták be az 1526-os vereség szerepét a magyar történelemben. A Rákóczi és Bercsényi búsongó magyarjai, vagyis a Habsburg-uralom ellen küzdő kurucok nézőpontjából megszólaló költemény második versszaka a Mohács előtti országgyűlések megszokott helyszínén, Rákos mezején kihülő oltár képével utal az ország politikai önállóságának elvesztésére, ebben jelölve meg a bánat okát: „*Rákóczi hajh, Bercsényi hajh! / Magyartok gyászban ül, / Még leng a szellem töletek, / S már lelke sem hevül. // Oltárunk áll s nem füstölög / Rákos szent mezején, / A szablya függ, s nem hord vitézt / Hátán a büszke mén.*” A következő strófák a Rákóczi-szabadságharc bukásának perspektívájából idézik fel a magyar történelem gyászos emlékezetű eseményeit. A rövid katalógus első eleme, a Mohács-hoz hasonlóan ugyan a király halálával járó, ám az ország függetlenségét nem veszélyeztető 1444. évi várnai csata ebben az elbeszélésben csekélyebb jelentőséggel bír, és nem is ébreszt erős érzelmeket a róla megemlékezőben; a veszteség és kudarc felett érzett szomorúság szelíden elégikus tónusban szólal meg ebben a versszakban: „*O Várna, Várna fűveid / Lengessék hűs szelek, / Borítsa csendes nyugalom, / Király, emlékedet.*” Ezzel ellentétben a szövegben is hangsúlyozott módon a hon vesztét hozó Mohács kiváltotta szent és mély érzések a katasztrófa mértékének megfelelő reakcióit idéznek elő; vérkönnyeket csálnak a csatásíkon járó utazó szemébe: „*Vérokönnyet önt az utazó,*

*/ Mohács, virányidon, / Érzése mély, érzése szent, / Mert rajtad sír, o hon!*” Az emlékezhelyek listájának utolsó elemeként, a vezérlő fejedelem és társai bujdosásának kisázsiai helyszínére, és ezzel egyúttal a 18. század eleji, vereséggel záruló függetlenségi küzdelemre is utaló Pontus (Hellészpontosz, Dardanellák) megnevezésével („*De bujdosóknak sírja te / Pontus határain, / Nem leng egy sóhajtas feléd / Hív ének szárnyain!*”) a szöveg a benne felvázolt történet értelmezésének valódi perspektíváját rögzíti. Az elbukott szabadságharcot megidéző sorok egyértelművé teszik, hogy miben áll az 1526. évi vereség igazi jelentősége: Mohács ebben a narratívában az ország politikai önállóságának elvesztéséhez vezető történelmi folyamat kiindulópontja; a csata emlékezete pedig elsősorban a függetlenség visszanyeréséért folytatott küzdelmük kudarca miatt tölti el továbbra is fájdalommal Rákóczi és Bercsényi magyarjait. A „Rákóczi hajh...” szerzője a 19. század költői közül valószínűleg elsőként mutatta be a 16. századi ütközet annak dinasztikus szempontú, üdvtörténelmi elbeszélésével éppen ellentétesen egy olyan passziótörténet kezdőpontjaként, amelynek centrumában a hon és nemzet függetlenségének elvesztése áll.

A következő mintegy három évtized verstermésében ugyan nem igazán lelni nyomát ehhez hasonló Mohács-értelmezéseknek, 1848-tól kezdve azonban megsaporodtak az olyan verses és prózai munkák, amelyek már nem a béke és prosperitás Habsburgok általi újrateremtésének érájaként, hanem mint az idegen uralom alatt szenvedő nemzet rabságának gyászos korszakát láttatták Magyarország történelmének utolsó három évszázadát. Jellemző példája ennek Vajda János 1848-ban a *Nép Barátjában* közölt „Ki bánt?” című versének történelemképe: „*Régen volt az, körülbelül / Háromszáz esztendeje, / Mikor a magyart Mohácsnál / Elátkozta istene. // Régi dolog, hogy a magyar / Soha egyet nem értett, / Hej! sokat köszönhet ennek / A török, cseh és német. // Ezért adta istenünk a / Háromszázas láncokat, / S holmi szedett-vedett néppel / Veregette orrunkat.*” Noha a mohácsi vereség Vajda szerint is isteni büntetesként érte a nemzetet, a Habsburg-ház uralomra jutása egyáltalán nem jelenti annak feloldását; ellenkezőleg, a csatát követő háromszáz év a régi fény és dicsőség visszanyerése helyett a nemzeti függetlenség elvesztésének és a Habsburg-dinasztia

regnálásának idegen elnyomásként értékelt időszaként jelenik meg ebben a szövegben.

A 18. századból örökölt magyarázatokkal határozottan szembehelyezkedő interpretációk mellett Mohács mint emlékezhely értelmezésének egy sajátos változata jelent meg Eötvös József két költeményében. A „Búcsú” (1836) és a „Mohács” (1847) szerzője – az 1526. évi csata korábbi költői reprezentációival ellentétben – a jelen, pontosabban a mohácsi táj aktuális állapotának felméréséből kiindulva kísérelte meg új jelentéssel felruházni a történelmi eseményt. Eötvös költői invenciója a ’Mohács’ szó kétféle, egymástól lényegében független lehetséges használatán alapul, vagyis azon, hogy míg az földrajzi névként Baranya vármegye egyik mezővárosát jelöli, narratív abbreviatúráként<sup>18</sup> az ország története szempontjából meghatározó jelentőségű 16. századi ütközetre, illetve annak az okokat és következményeket is magában foglaló, értelmező elbeszélésére utal. E kétféle referenciához pedig a tér reprezentációjának egymástól karakterükben és funkciójukat tekintve alapvetően eltérő modelljei kapcsolódtak a 19. században. A költői hagyományban domináns, elsősorban az emlékezhely szimbolikus tartalmának érzékletes kifejezésére szolgáló „nagy temető” antonomázián alapuló gyászos hangulatú imaginárius tájaktól homlokegyenest különböző vidékként jelent meg Mohács és a csata helyszínéül szolgáló határ valós képe a 18–19. századi geográfiai szakmunkákban, ország- és vármegyeleírásokban. Az ezekben olvasható deskripciókban a település és környezete a lehető legéletozebb látványt nyújtja. Így például Fényes Elek 1841-ben megjelent statisztikájának közönsége mint az ország egyik legszebb vármegyéjének<sup>19</sup> gazdasági tekintetben legsikeresebb települését ismerhette meg a mezővárost, amely nemcsak „[Baranya] [l]egelső kereskedőhelye”,<sup>20</sup> de termékenysége, természeti gazdagsága is figyelemre méltó: „Határa nagy s mindennel megáldott; szántóföldjei jó búzát, alacsony dombokon lévő szőlőkertjei meglehetősen bort teremnek; a róla nevezett nagy Duna szigetjében

[...] sok rétje-legelője és erdeje van: halászata nem megvetendő, kereskedik borral, fával, gabonával, marhával, sertéssel, lóval, kőszénnel, gyapjúval, gubaccsal, s tb., s évenként közel 300 hajó rakodik itt meg nyerstermékekkel.”<sup>21</sup> A terület fertilitásának és a település gazdasági prosperitásának ábrázolása, vagy az ezekre való utalás nem idegen ugyan a téma költői reprezentációs hagyományától sem, a vidék valós karakterének bemutatása azonban a verses szövegekben rendszerint alárendelődött az emlékezhely szimbolikus jelentésének és az ennek megfelelő tájértelmezésnek. Szemléletes példával szolgálnak erre Vörösmarty Mihály és Garay János epigrammái. Ezekben a költeményekben a vidék termékenységének, illetve a mezőváros pezsgő életének felidézése elsősorban a jelennek szóló feddés-ként funkcionál; a dús vegetáció elrejtje az egykori csatamezőt, a területen folyó munka pedig mint az emlékezés kötelességének elhanyagolása, a szent tér megsértése, a „nagy temető” deszakralizációja tűnik fel. Eötvös József költeményei ugyancsak a szó kétféle referenciájára építik a maguk Mohács-értelmezését, azonban a korábbiaktól eltérően invenciójuk lényege nem a gyászos múlt és a táj jelenbeli virágzása közti ellentmondás kiemelése, hanem éppen annak feloldása.<sup>22</sup>

Az 1836-ban keletkezett „Búcsú” nem a szó szoros értelmében vett Mohács-vers, hiszen a nyugat-európai utazásra induló, hazájától búcsúzva a magyar történelem néhány fontos helyszínét is felidéző fiatal költő mindössze egyetlen strófát szentelt a csata emlékének. Az egykori harcmező leírása során Eötvös több 19. századi költőtársához hasonlóan utal ugyan annak jeltelenségére („Nincs kő határán, nincsen kúnhalom...”), azonban célja nem a múltját elfeledő közösség magatartásának kárhóztatása. A téma hagyományos reprezentációihoz képest a Mohácsi-sík „Búcsú”-beli ábrázolásában megfordul a múlt és jelen dominanciaviszonya; ebben a leírásban nem a hajdani vereség fájdalmas emléke határozza meg a jelenbeli táj látványát, hanem éppen ellenkezőleg,

<sup>18</sup> A fogalomról ld. TAKÁTS 2014. 152.

<sup>19</sup> Vö. FÉNYES 1841. 1–2.

<sup>20</sup> FÉNYES 1841. 9.

<sup>21</sup> FÉNYES 1841. 43.

<sup>22</sup> A versről részletesebben ld. S. LACZKÓ 2018.

az aktuális állapot felmérése adja meg a történelmi esemény jelentését: „*S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek / Az új barázdán 's régi hősökön / Kalászsai, erőt ad a' mezőnek, / Bár rég lefolyt, a' férfitér-özön.*” A táj látványát aktuálisan meghatározó dús vegetáció nem elfedi a csata emlékét, hanem az azzal való kauzális kapcsolata okán maga válik az emlékezhely szimbolikus jelentésének hordozójává, és minden egyéb sajátos jel (kő, kunhalom) hiányában is tanúsítja az elődök a haza fennmaradásáért hozott áldozatának jelentőségét. A „Búcsú” szóban forgó strófájában az önmagában véve kétségkívül tragikus hajdani esemény a jelen perspektívájából új jelentést nyer: az egykori „férfitér-özön” mint a vidék fertilitásának táplálója, az élet fenntartója jelenik meg.

Ennek az 1836-ban mindössze hat sornyi terjedelemben előadott Mohács-interpretációnak a részletesebb kifejtésével szolgál Eötvös 1847-ben írt költeménye.<sup>23</sup> A „Mohács” első strófája szerkezetében a korabeli országleírásokra emlékeztető, rövidege dacára is igen összetett leírását adja a területnek. Az első sor a táj történelmi jelentését rögzíti, Kisfaludy Károly elégiájához hasonló felütéssel idézve meg az ütközet gyászos emlékét: „*Elődeink siralmas harchelyén*”. A Mohácsra mint emlékezhelyre utaló expozíciót követő sorok azonban már a táj jelenbeli állapotáról szólnak, kiemelve annak termékenységét („*Zöldebb a fű Mohácsnak mezején*”), szépségét („*Több illat tölti a virágokat*”), és gazdasági prosperitását („*S a gazda, mondják, szebb kalászt arat*”). A hajdani csatatér az első strófában leírt fertilitásának magyarázata a költemény második versszakában olvasható: „*E földet hősök vére áztatá / Azért küld Isten ily áldást reá*”. A hely természeti gazdagsága ezek szerint a teofánia megnyilvánulása; az isteni áldás oka a hősök múltbéli önfeláldozása, eredménye pedig a hely szépségében és hasznosságában (a gazdag aratásban) mutatkozik meg. Noha az így ábrázolt terület a „nagy temetőhöz” hasonlóan szakrális tér, ám mint ilyen, nem csupán a hajdani katasztrófa emlékének őrzője: „*Mert szent határ az, s puszta nem lehet / Hol honfiszív honáért vérezett*”. Az isteni parancsként is érthető imperatívusz („*puszta nem lehet*”) a terület fertilitásának

hasznosítására, vagyis az egykori csatatér megművelésére szólít fel. Ez azonban – Vörösmarty és Garay epigrammaival ellentétben – nem a csata emlékezetének elrejtését, a közös múlt elfelejtését jelenti, hanem az isteni áldás felismerését, elfogadását és fenntartását; a költői nyelven előadott argumentáció szerint egyedül ez adhat értelmet a hősök hajdani helyállásának. Eötvös az 1526-os ütközetet nem helyrehozhatatlan veszteségeket okozó katasztrófaként, hanem olyan, a jövőért hozott áldozatként ábrázolta, amelynek eredményei (a hon fennmaradása és virágzása) a költemény első versszakára szerint a jelenbeli mohácsi táj látványban vitathatatlan igazolást nyernek; versében ezért a terület kultiválása a haza kultuszának részévé válik. Az egykori csatatér megművelése, a munka mint az emlékezés helyes, célszerű formája átveszi a Mohácsra való emlékezés tradicionálisan legstabilabb elemének, a katasztrófális hatású vereség feletti lamentációnak a szerepét. Mohács természetesen Eötvösnek ebben a költeményében is tragikus esemény: az első versszakok a harcmezőt „siralmas”, vértől áztatott helyként mutatják be. A harmadik strófa a jelenhez intézett imperatívusza azonban meglepő módon a csata emlékének felidézésétől a Mohács-hagyományban mindaddig elválaszthatatlan érzelmi reakció, a sírás elhagyására szólít: „*Oh ne sirasd meg annak végzetét / Ki a hazáért adta életét!*” E meglepő gesztus jelentősége túlmutat Mohács emlékezetén, hiszen a korabeli szövegekben gyakran 1526-tal, mint tragikus fordulóponttal asszociálódott a 19. században a magyar nemzeti karakter meghatározó vonásaként számon tartott „honfibu” eredete, mint ahogy a honi történelem ennek háttérben álló lamentációs szemlélete is. (Egyetlen verses példát említve; a nemzeti jellem megváltozásának ez a történelmi magyarázata bukkan fel Bajza József „Borének”-ében: „*Üssük össze kelyheinket, / Bennök égi tűz ragyog! / És vigadjunk – a magyarnak / Vigadalmi nem nagyok: / Míg Mohácsnál nem csatázott / A félholdu büszke tar, / Vig volt addig, hajh azóta / Sírva vigad a magyar.*”) Eötvös „Mohács”-a – ellentétben a korábban tárgyalt szövegekkel – nem csupán az 1526. évi csata korabeli történelmi tudatban élő képének átértelmezésére és a kommemoráció módjának megváltoztatására,

<sup>23</sup> A versről részletesebben ld. S. LACZKÓ 2019. 186–233.

hanem a honi történelemhez való viszony alapjainak átformálására tesz javaslatot. Ennek értelmében pedig a mindenkori jelen feladata nem pusztán a múlt emlékezetének fenntartása, hanem az is, hogy annak jelentését és jelentőségét önmaga számára meghatározza; ne csupán relikviaként őrizze, hanem – ahogy az a versbeli „nagy temetőből” termékeny határrá alakuló harcmezővel történt – az élet részévé téve értelemmel és céllal ruházza fel. A költeményben figuratív nyelven előadott érvelés logikája szerint ez nem a történelem sutba vetését, megtagadását vagy meghamisítását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, annak a közös múltat, jelent és jövőt is magába foglaló kontinuos folyamatként való felismerését, és az ebben rejlő lehetőség, vagyis az e folyamat kedvező irányba történő alakítására a mindenkor jelen számára kínálkozó esély tudatosítását és az ezzel járó felelősség felvállalását. Eötvös 1847-ben született költeménye nem csupán kronológiai értelemben zárja le a téma irodalmi reprezentációjának reformkori periódusát, hanem e történeti szakasz egyfajta összegzésével is szolgál; hiszen annak a jövő felé nyitott történelemszemléletnek a keretébe illeszti Mohács emlékezetét, amelyre az ország modernizációjának egyik feltételeként utalt Széchenyi István a korszak elején a „Hitel” bevezetőjében: „*Némelyek szomoruan fűtyörészik a’ Mohácsi veszedelem nótáját, ’s azt hiszik, ott van koporsója minden Scythia fénynek. ’S tán úgy van, ámbár én nem hiszem – de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, ’s elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti ’s vizsgálja, ’mit menthetett meg, ’s avval bélelgedni ’s lassankint többet szerezni iparkodik.*”<sup>24</sup>

A következő évek, évtizedek Mohács-irodalma nem ezen a nyomvonalon haladt tovább. Mint azt

a korábbiakban láttuk, a szabadságharc idején született szövegekben 1526 jellemzően a függetlenség elvesztésének, a Habsburgok három évszázada tartó elnyomó uralmának kezdőpontjaként szerepelt. Az 1848–1849-et követő évtizedekben a 16. századi vereség emlékezte és annak költői reprezentációi pedig gyakran az elvesztett szabadságharc témájával asszociálódtak; aki ekkoriban „*Mohácsot mondott, – Világosra gondolt*”.<sup>25</sup> Ez nem csupán az olyan újonnan készült szövegek esetében volt igaz, mint például Eötvös József a neoabszolutizmus időszakának vége felé írt, kitartásra buzdító „A zászlótartó”-ja (1863); a szabadságharcot megelőzően készült versek is új értelmezést kaptak. A téma megjelenítése kihagyhatatlan részét képezte az 1850-es évektől igen népszerűvé váló hazafias versgyűjteményeknek, amelyek jellemzően a század első felében készült Mohács-költeményeken (elsősorban Kisfaludy Károly elégiáján) keresztül, egyszerre kétféle módon is utaltak a közelmúlt eseményeire. A magyar történelem az antológiák kötetrendjéből kirajzolódó elbeszélésében Mohács a történelmi magyarázat funkcióját tölti be; olyan tragikus fordulópontra, amely a jelenig tartó hosszú és gyászos korszak előhírnökeként a Habsburg-ház a neoabszolutizmus időszakában már egyértelműen zsarnokságként érzékelt uralmának kezdetét jelzi. Ugyanezekben a gyűjteményekben az 1526-os vereség egyúttal a korabeli cenzúra miatt megnevezhetetlen újabb katasztrófa, a szabadságharc bukása, az 1849-es fegyverletétel allegóriájává is válik. Mohács mint narratív abbreviatúra e kettős jelentésben – mint a bajok történelmi magyarázata és a bukás allegóriája – öröklődik át a következő évszázadra, és válik meghatározóvá a magyar történelmi tudatban.

## BIBLIOGRÁFIA

- DEBRECZENI 2014: DEBRECZENI Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása). In: S. VARGA Pál – SZÁRAZ Orsolya – TAKÁCS Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen, 2014. 208–226.
- DEBRECZENI BÁRÁNY 1832: DEBRECZENI BÁRÁNY Ágoston: Mohácsi gyász-emlék ’s magyar színészet – Nagy-becskereki levéltőredék. *Társalkodó* (1832) 635–638.

<sup>24</sup> SZÉCHENYI 1830. XIII–XIV.

<sup>25</sup> RÉDEY 1926. 324.

- CSONKI 2019: Csonki Árpád: Etédi Sós Márton műve Mohácsról (1792). In: FODOR Pál – SZÓTS Zoltán Oszkár – VARGA Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata. Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest, 2019. 259–277.
- ERDÉLYI 1851: Erdélyi János (szerk.): *Magyar közmondások könyve*. Pest, 1851.
- FÉNYES 1841: FÉNYES Elek: *Magyar Országának, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben* I. Pest, 1841.
- FESSLER 1823: FESSLER, Ignatz Aurelius: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. Ungarn's Fall*. Leipzig, 1823.
- HORVÁTH 2007: HORVÁTH János: Kisfaludy Károly. In: KOROMPAY H. János – KOROMPAY Klára (szerk.): *Horváth János irodalom-történeti munkái III*. Budapest, 2007. 703–770.
- KOSZORÚ 1830: Hunnia – A' Mohácsi hadveszély után, 1526. *Koszorú, Szépliteraturai Ajándék a Tudományos Gyűjteményhez* 17:1 (1837) 9–10.
- MAKAY 1959: MAKAY Gusztáv: „Édes hazám, fogadj szívedbe!...”, Budapest, 1959.
- P. 1825: P.: Könyv-vi'sgálás – Aurora, Hazai Almanach, *Felső Magyar Országi Minerva* (1825) 87–102.
- RÉDEY 1926: RÉDEY Tivadar: Mohács emléke költészetünkben. In: LUKINICH Imre (szerk.): *Mohácsi emlékkönyv*. Budapest, 1926. 313–334.
- S. LACZKÓ 2018: S. LACZKÓ András: Tér és történelem: Eötvös József: Búcsú. *Verso* 1 (2018) 51–68.
- S. LACZKÓ 2019: S. LACZKÓ András: *Új nap, régi fény. Mohács a reformkori magyar lírában*. Pécs, 2019.
- S. LACZKÓ 2022: S. LACZKÓ András: „Nemzeti nagy bűnnek nagy torolója Mohács”. Czuczor Gergely Mohács-epigrammájáról. In: VARGA Szabolcs – TÜRK Attila (szerk.): *Mohács szimfónia. Tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 26. Budapest, 2022. 151–158.
- S. LACZKÓ 2023: S. LACZKÓ András: Az állandóság változatai. A Mohács-toposz használata a 18–19. századi költészetben. In: VARGA Szabolcs (szerk.): *Elsüllyedt Mohács. Újabb tanulmányok a mohácsi csatával kapcsolatos kutatások eredményeiből*. Budapest, 2023. 261–270.
- S. VARGA 2014: S. VARGA Pál: „...keresettek alkalmat a hajdanra visszanezhetni...” (Mohács emlékezhellyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában). In: S. VARGA Pál – SZÁRAZ Orsolya – TAKÁCS Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen, 2014. 240–249.
- TAKÁTS 2014: TAKÁTS József: A nemzet: költői utópia. A „nagyság” fogalma Kölcsey Mohácsában. In: TAKÁTS József: *A megfelelő ötvözet*. Budapest, 2014. 151–164.
- TOLDY 1830: TOLDY Ferenc: Az 1830diki Auroráról. *Tudományos Gyűjtemény* 14:4 (1830) 98–117.
- WESSELÉNYI 1833: Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Bukarest, 1833.

## “AND THERE MOHÁCS UPHANGED” Poetic representations of the Battle of Mohács (1526) in the Reform Era

ANDRÁS S. LACZKÓ

KEYWORDS: Reform Era, history of literature, literary representation, approach to history, works in verse

The Reform Era was a period of exceptional significance in the literary representations of the Battle of Mohács (1526). Compared to earlier times, not only did the number of poetic texts – spanning various genres and lengths – dedicated to this topic increase dramatically, but, due to the concurrent transformations in political thought, interpretations of the historical event also became notably more diverse. This study, titled “And Mohács Still Stands...”, outlines the development of poetic representations of the theme from the mid-1820s to the late 1840s, while also offering a brief overview of Mohács-related literature from previous decades as well as the second half of the 19<sup>th</sup> century. Within this framework, the paper offers somewhat more detailed analyses and interpretations of several key works that hold thematic significance – such as Károly Kisfaludy’s elegy, Gergely Czuczor’s epigram, and the Mohács poems of Ferenc Kölcsey and József Eötvös.